

UDK: 808.62 : 001.4

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 12/1986

Marko Lukenda

Zavod za jezik IFF, Zagreb

TEŠKOĆE U IZRADI JUGOSLAVENSKIH TERMINOLOŠKIH
STANDARDA ZA SRH

U članku se raspravlja o izradi jugoslavenskih terminoloških standarda na hrvatskom književnom jeziku u okviru rada na standardima koje izrađuje Savezni zavod za standardizaciju u Beogradu prema vrijedećim propisima. U radu se daje poseban osvrt na organizaciju rada i na probleme koji se javljaju pri uspostavljanju termina.

U posljednje vrijeme među najznačajnija jezična pitanja valja, svakako, ubrojiti i terminološka. Sve veći i sve brži razvitak znanosti na svim područjima ljudskog djelovanja traži sve precizniji izraz i jednoznačniji sadržaj jezičnih znakova. Naglim razvojem znanosti i tehnologije javljaju se svakodnevno novi termini u najrazličitijim strukama i na raznim stranama svijeta. Brzo se prenose iz jezika u jezik, i to vrlo često bez ikakvih kriterija jezične prilagodbe. Termini kao riječi sa specijalnom namjenom da točno označe određeni pojam kratkim usustavljenim i prikladnim izrazom ne mogu se prepustiti nekontroliranoj upotrebi, naslijepo preuzimati iz repertoara narodne nomenklature, vokabulara klasičnih jezika, ili jednostavno iz strane literature u svoj književni jezik i u svoje terminološke sustave. S terminom se ne može postupati drugačije nego s ostalim riječima: »To je za nas, koji se bavimo jezikom, polazna točka. Termin nije pojam *nižeg* reda od pojma *riječ*, pa da bude slobodan od ograda, koje se nameću riječi — ne smije dakle ni termin biti neknjiževan ili u protivnosti s jezičnim zakonima. Termin je pojam *višega* reda, on uza sve funkcije i obveze riječi književnog jezika ima drugih, osobitih funkcija i obveza, koje više nisu jezične, nego znanstvene, tehničke (u širem smislu), pojmovne...«¹

Radeći već nekoliko godina na prevođenju (i usklađivanju) termina na hrvatski književni jezik u tekstovima jugoslavenskih standarda, imao sam uvida u probleme na koje nailaze stručnjaci pojedinih struka. Standardi koje izrađuje Savezni zavod za standardizaciju u Beogradu većinom su prijevodi sa stranih jezika. Događa se da se ti prijevodi temelje na zastarjelim standardima, pa se normiraju termini čiji su designati u tehničkom smislu zastarjeli. Nije uvijek lako pronaći odgovarajuće i odgovorne stručnjake koji suvereno poznaju nekoliko naših struka, a niti su u gledanju na pozadinu termina jedinstveni kad se radi o motivu nastanka određenog termina i o njegovu jezičnom izrazu. Uzrok je tome različit predložak u stranoj

¹ D. Brozović, O normiranju terminologije u hrvatskom ili srpskom jeziku, Jezik VI, br. 5, Zagreb 1957—1958, str. 144.

literaturi, različiti tipovi designata i različiti terminološki sustavi na koje su se stručnjaci navikli. Posljedice su takva gledanja:

1. stvaraju se različiti nazivi za isti pojam, npr. *zatezna čvrstoća* : *vlačna čvrstoća*; *ispitna epruveta* : *ispitni uzorak*; *slabljenje refleksije* : *gušenje refleksije* ili *prigušenje refleksije*; *specifična težina* : *zapreminska masa* : *volumenska/volumna masa* : *gustoća*; *vršna vrijednost* : *tjemena vrijednost*; *kompjuter/kompjutor* : *računar* : *računalo*; *točka paljenja* : *temperatura paljenja* : *točka zapaljivosti* : *palište* : *plamište* itd.

Dakle, za navedeni pojam imamo čak 5 različitih terminoloških izraza koji se upotrebljavaju u tekstovima jugoslavenskih standarda, u Pravilniku o tehničkim normativima za skladišta zapaljivih tvari, te u stručnoj literaturi. Evo što o tome piše G. Prohaska u stručnom časopisu »Goriva i maziva«:

»Suštinske, međutim, razlike nastaju pri razmatranju poznatog problema *točka* — *temperatura*. Poznato je da se u našoj literaturi, prije svega mislimo na naš časopis, pa i u zakonskim dokumentima, ovaj problem rješava na različite načine, da tu kod nekih postoji možda najviše dilema koje nerijetko mogu dovesti i do nesporazuma...

Izraz 'točka' danas se koristi u svim standardima i stručnoj literaturi na Zapadu, a nalazimo ga i kod nekih zemalja Istoka (Rumunjska, Čehoslovačka). Isti je naziv preuzela Međunarodna organizacija za standardizaciju, što se vidi iz dosada izdatih standarda i ISO Rječnika. Nasuprot tome naziv 'temperatura' nalazimo u GOST-u i u sovjetskoj literaturi, odakle je vjerojatno prenesen i u naše jezično područje.

Analizirajući tako izražene suprotnosti naziva, mogli bismo izvesti nekoliko zaključaka:

1. naziv je dosta teško fizički egzaktno tumačiti, jer se samo po sebi postavlja pitanje što je to primjerice 'točka tečenja'. Tu bi teorijska fizika fizikalna kemija sigurno postavile mnoga pitanja;

2. 'temperatura' je naoko bliža fizičkoj slici, mada i tu postoje izvjesne ograde; prema nauci o toplini temperatura ima mnogo dublje teorijsko značenje;

3. stanovit razlog primjeni 'točka' mogao bi se naći uz tumačenje da se radi o točno preciziranom trenutku očitavanja mjerene pojave;

4. naziv 'točka' vrlo je široko rasprostranjen na međunarodnom, regionalnom i nacionalnom planu, pa ga predlaže i JUGOMA².

Iz citiranog teksta očito je da se radi o vrlo složenim teorijskim razmatranjima s obzirom na pozadinu termina i motiv njegova nastanka.

2. različiti pojmovi označuju se istim nazivom, npr. *vodič* i za *vod*; *sadržaj* za *omjer*, *količinu*, *udio* i *postotak*; *sklopka* i za *prekidač* itd.

Stoga je rad na tekstovima standarda, tj. na terminologiji vrlo značajan. Radi se o riječima kojima se točno propisuje oblik i značenje, i koje, kad se prihvate, ulaze u naš leksički fond. Stručnjaci koji na njima rade imaju vrlo odgovoran posao, jer u jezičnu praksu unose riječi s točno određenim značenjem, koje će, po naravi

² G. Prohaska, *Osvrt na nazive, Goriva i maziva*, Zagreb 1980, str. 262—253.

posla na terminologijama, imati svoj propisani izraz, a taj su izraz dužni prihvatiti svi govornici konkretne jezične zajednice. Od normiranja izraza do njegova prihvaćanja kao termina put nije jednostavan. U normiranju sudjeluju jezikoslovci i stručnjaci pojedinih struka. To pretpostavlja poznavanje svega što je u terminologiji neke struke standardizirano, normirano, ostvareno i rezervirano i pretpostavlja jasan pojmovni odnos novih pojmova prema pojmovima koji su već dobili svoj jezični izraz. Standardiziranje dotičnog izraza odvija se na interdisciplinarnom dogovoru u javnoj raspravi na kojoj sudjeluju stručnjaci srodnih struka i jezikoslovci. Tako se odabire i predlaže najprikladniji lik, a tek nakon prihvaćanja taj termin dobiva i pravnu verifikaciju. Tako se terminu zajamčuje oblik i značenje, a postupnim ustaljivanjem stanovitog izraza za stanoviti sadržaj termin stječe i obveznost upotrebe. Zbog toga je posao koji vodi i organizira Zavod za jezik vrlo odgovoran i značajan. Zavod za jezik surađuje u toku jedne godine sa oko 150 stručnjaka iz SR Hrvatske, iz gotovo svih znanstvenih ustanova. Već taj podatak govori dovoljno o opsegu i važnosti i složenosti tog posla. Teško je dobiti odjednom na okup nekoliko stručnjaka iz različitih ustanova i sredina, no uz mnogo truda i napora to se postiže. Na takvu okupu, tj. na takvoj javnoj raspravi najbolje se rješavaju problemi i dileme.

Pri uspostavljanju i usustavljanju termina javljaju se mnogi problemi koji upućuju na različita mišljenja, postupke i odnose stručnjaka prema terminologiji. Ti se odnosi očituju ovako:

a) odbacuju se domaći termini i izrazi i onda kad za to nema opravdanja, tj. kad za njih imamo adekvatnu domaću zamjenu, umjesto *šprica/štrcaljka, uštrcaljka, uštrcavaljka, uštrcalica* ili *uštrcavalica*); *pik totalne apsorpcije* (*vrh potpune apsorpcije*); *anihilacija* (*uništavanje*); *impulsni detektor* (*brojilo otkucaja*); *diskriminator* (*izlučnik*); *analizator* (*razlučnik*); *indikator alarma* (*davač uzbune* ili *uzbunjivač*) itd.

Uz svaki strani naziv/termin navedena je zamjena na hrvatskom književnom jeziku. Mislim da se ne može za navedene zamjene reći da su loše, nategnute ili zastarjele. Svakako, domaćem izrazu treba dati prednost pred stranim.

b) uvode se hibridni izrazi za pojmove koje možemo imenovati potpuno domaćim nazivom, npr. *antismetnja* [*protusmetnja*]; *ekstradobit* [*posebna dobit*]; *antidržavni* [*protudržavni*]; *superprelamanje* [*nadlom*]; *infraprelamanje* [*podlom*]; *ekstralom* [*posebni lom*]; *reizbor* [*ponovni izbor*] itd.

O tom problemu prije više od 110 godina B. Šulek je pisao: »Nu ako je prosto dodavati tudjim korjenikam naše dometke, prekrajati tudjinske na našu, i tako stvarati rieči, kojim je stražnji dio naš i nov, a samo prednji tudj (npr. elektrizovan), dakle, rieči, koje niti su sasvim naše niti sasvim tudje, nego prave maškare: zašto da nebude prosto stvoriti jim i prednji dio, da postanu sasvim naše, te da nenagrade nego obogate hrvatski jezik«³.

c) ima i takvih prilika kad treba brzo stvoriti (dati) odgovarajući naziv za nek pojam (npr. neki proizvod), a da nema dovoljno vremena za temeljitije proučavanje i savjetovanje. A kad se neprikladni, nepravilni i neprecizni naziv pusti u promet, teško ga je kasnije ispraviti. Taj je problem prisutan na cjelokupnom jugoslavenskom terminološkom području i on je ozbiljna smetnja funkcioniranju terminologije.

³ B. Šulek, *Rječnik znanstvenog nazivlja*, I, Zagreb 1874, str. IX—X.

- d) mnogi stručnjaci odbijaju rad na terminologijama, navodeći:
- da je rad na vlastitim terminologijama nepotreban i da to sputava kulturnu uzajamnost s drugim narodima i uopće kontakt sa svijetom;
 - da naš jezik ne može pratiti sve ono što se događa na svim područjima razvoja znanosti, pa stoga smatraju strane jezike osnovnim izvorom novih termina.

S tim se problemom suočio i B. Šulek: »Ima jih, koji misle, da bi po nas bolje bilo, kad bismo prigrlili obću evropsku hemičku terminologiju, a za razlog svoga mnijenja navode korist, koja nas odtuda čeka, što bismo tobože brže i laglje lučbu naučili i obćoj evropskoj obrazovanosti bliže se primakli. S druge strane zaziru isti ovi prijatelji inostrana nazivlja od prekomjerna stvaranja riečnih, kojimi se tobože narodni jezik više nagrdjuje nego obogaćuje«⁴.

Takva gledanja nisu u pravu, jer vode u terminološku i jezičnu smutnju. Primanje novih termina, uključivanje stvorenih terminoloških izraza u okvir istovrsnog sustava na značenjskoj razini i u okvir tvorbenog sustava sličnih izvedenica na obličnoj razini, pa i stvaranje cjelovitih sustava naziva za razne tehničke i tehnološke izume, koje jedva da možemo pratiti, traže spremne i spretne stručnjake koji moraju brzo i djelotvorno odgovoriti dotičnim izrazima na svaku društvenu potrebu koju dotični izraz izaziva.

Sredinom XIX. stoljeća, kada su mnoge stručne terminologije bile u nastajanju, jezični purizam u Hrvata bio je mnogo radikalniji od današnjeg. Sva naša nastojanja idu za tim da se danas, kad se za razliku od XIX. st. stvaraju više termini nego terminologije, te neologizme ne prepustiti samovolji. Izborom prikladnog izraza i uvođenjem toga izraza preko terminoloških standarda u obveznu upotrebu ne samo da ne nagrdjuje jezik nego se stručnim odabirom prikladnog termina traži mogućnost lake i djelotvorne tvorbe mnogih izvedenica u okviru dotičnog terminološkog sustava i standardne jezične norme.

Inače bi se sve više produbljivao jaz u komunikaciji ne samo među stručnjacima različitih struka nego i istih struka. Umjesto da termin tvore jednoznačno, ta bi se terminološka komunikacija odvijala sve teže i nerazumljivije, »s velikom bukom u kanalu jezične komunikacije«. Upravo da se to izbjegne, potrebno je:

1. jezikoslovce uključiti u taj rad, i to odmah na početku stvaranja nekog termina;
2. suradnju među samim stručnjacima što bolje angažirati i unaprijediti;
3. ispisivanje termina, kako bi se mogla osnovati banka podataka jer se događa da se rješava nekoliko puta naziv za pojam koji je već bio negdje riješen;
4. izrađivati terminološke rječnike po područjima, a za to nije dovoljno samo entuzijazam pojedinaca stručnjaka nego i radni uvjeti (sredstva, prostorije itd.);
5. organizirati terminološka savjetovanja, pa i doškolavanje terminoloških stručnjaka;
6. angažirati makar po jednoga stručnjaka iz svake znanstvene ustanove u zemlji za rad na terminologijama.

⁴ Isti, str. VIII.

Dakle, u vrijeme brzoga znanstvenoga i tehnološkoga razvoja i još bržeg širenja informacija i komunikacija mali su jezici zapljusnuti poplavom stranih izraza i termina. No, nije to problem samo malih jezika, nego to postaje problem i svjetskih jezika i naroda s razvijenijom privredom (npr. Njemačka, Francuska). Ako u tim zemljama postoje komisije za kulturu nacionalnog jezika koje se posebno brinu da se taj jezik ne zanemaruje i ne barbarizira, onda je bez dvojbe potrebno i jezicima malih naroda. Kako je rečeno, u nas je u Zavodu za jezik za SRH uspostavljena suradnja sa stručnjacima raznih struka. Možda je ovo prilika da se poradi i nešto više s obzirom na taj posao. Nije to stvar ni pojedinaca zanesenjaka, ni pojedine struke, nego je taj posao nužan za cijelo društvo.

U novije vrijeme terminologija postaje posebna lingvistička disciplina. Njome se bave opći lingvisti, lingvisti pojedinih jezika i stručnjaci pojedinih struka. Dakle, interdisciplinarno. Neka sveučilišta u svijetu imaju katedre za terminologiju. Možda bi bio trenutak da se i u nas o tome ozbiljno razmisli i da se terminološkom teorijom počnu baviti i opći lingvisti, jugoslavisti, pa i drugi lingvisti i stručnjaci pojedinih struka, povezujući teorijske rezultate s našim svakodnevnim potrebama. Time bismo dobili savršenije, izgrađenije terminološke sustave pojedinih struka i smjernice za stvaranje novih naziva kad to bude potrebno.

Doći će vrijeme kad će se još bolje uvidjeti značenje rada na terminologiji i kad će se to podignuti na razinu suvremene terminologije u svijetu. Svima onima koji zanemaruju i odbacuju rad na normiranju i stvaranju vlastitih termina, odgovorit će budućnost jer normiranje i stvaranje termina postali su jedan od važnih problema znanosti o tehničkom nazivlju u jeziku. Trebamo biti svjesni da termine ne treba samo lektorirati nego da trebamo i nadzirati njihovo stvaranje i normirati ih.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE SCHWIERIGKEITEN BEI DER AUSARBEITUNG DER JUGOSLAWISCHEN STANDARDS FÜR SRH

Im Artikel wird über die Ausarbeitung der jugoslawischen Standards in der kroatischen Schriftsprache gesprochen, und zwar mit besonderer Rücksicht auf die Arbeitsorganisation und auch auf die Probleme, die bei der Auswahl und Neubildung der Termini erscheinen.